

Çeviride Dil ve Kültür: Paydaşımı Yoksa Rakip mi?*

Vilen. N. KOMISSAROV

Çeviren: Mehmet İLİ**

Uluslararası Çevirmenler Federasyonunca desteklenen bu makale dizisinin başlığı hem kuramsal hem de uygulama açısından ilginç olan bir araştırmayı özetlemektedir. Dil ve kültürün çeviriyi önemli ve karmaşık bir zihinsel etkinliğe dönüştüren iki baskın etken oldukları açıkça görülmektedir. Farklı dilleri konuşan insanlar arasındaki iletişim dilsel engeller aşılmadıkça mümkün olamaz. Bu da dünyamızı, dillerin ve diller arası iletişimin Babil'i durumuna sokar. Böylece dil, daha doğrusu dillerdeki farklılıklar çevirinin *varoluş* nedenidir. Diller arası iletişimi olanaklı kılmak için bir dilden diğerine çeviri yaparız. Dilsel aktarım fikri tam da olgunun adında gizlidir ve çeviri sürecinin tanımı genellikle dile veya dillere gönderme yapar.

Kültürel etken çeviride çok belirgin olmasa bile yadsınamaz. Sözceler veya metinler aracılığıyla aktarılan iletinin iletişimi kuranlar tarafından iyi anlaşılabilmesi durumunda iletişimden bahsetmek olanaksızdır. Ama bu sorun dil birimlerinde yer alan bilginin arka plan bilgisiyle desteklendiğinde aşılabilir. Aynı dilsel topluluğa ait olan insanların kültürü de aynıdır. Ortak geleneğe, alışkanlıklara, yapma ve söyleme tarzlarına sahiptirler. Ülkelerinin coğrafyası, tarihi, iklimi, siyaseti, ekonomisi, sosyal ve kültürel kurumları, ortak değerleri, tabuları ve diğer birçok şey hakkında hayli ortak bilgiye sahiptirler. Tüm bu bilgiler iletişimi kuranların kullandıkları dildeki iletileri üretmelerini ve anlamaları sağlayan varsayımların temelleridir.

İki farklı kültüre sahip olanların dâhil olduğu diller arası bir iletişimde bu ortak bilgi gerçekten anlamayı güçleştirecek kadar sınırlı olabilir. Bir başka deyişle, çevrilen ileti sadece bir başka dile değil aynı zamanda başka kültüre de aktarılır. Bu gerçek çeviri sürecini de etkiler. Çevirmen ileti içeriğinin erek metin okuyucuları tarafından iyi anlaşılması için gerekli olan

*TTR : traduction, terminologie, rédaction, vol. 4, n° 1, 1991, p. 33-47.

**Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

önkoşulları sağlamanın ve dilsel engelleri aşmanın yanında kültürel engelleri de aşmak zorundadır.

Bu herkesçe bilinen önemsiz gerçeklerle okuyucunun canını sıktığım için özür dilerim, ama bunların onanması son derece önemli birkaç kuramsal soruna yol açmaktadır. Bu makalede bu sorunlara değinmeyi amaçlamaktayım.

Dilsel ve kültürel etkenlerin çeviri için önemli olduklarını düşündüğümüzde aklımıza aralarında nasıl bir ilişkinin olduğu sorusu gelir. Çeviri sadece dilsel temele dayanarak mı yoksa kültürel temele dayanarak mı yapılabilir veya birbirlerine öyle bağımlıdırlar mı ki her zaman biri diğerini ima etmektedir? Dilsel ve kültürel çevirinedir? Dilsel mi yoksa kültürel (budunbetimsel) çeviri kuramını mı tercih etmeliyiz?

Bu sorulara cevap vermek için bazı temel kuramsal konuların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kültürel farklar gerçekten erek metin okuyucusunun anlayabilmesi için kaynak metindeki önemli değişiklikleri gerektirir mi veya haklı gösterir mi? Çevirmen kaynak metne olan sadakati ve erek metin okuyucusuyla arasındaki irtibatı nasıl bağdaştırmalı? Bir başka deyişle, çeviri eşdeğerliği ve çeviri edim biliminin kuramsal bağıl ağırlığı nedir? Bu makale çeviri kuramının bazı temel yönleri irdelemektedir.

Başlığın ilk bölümüyle başlayalım: “Dilden dile” ve çeviri kuramı ve uygulamasında dillerin ve dilbilimlerinin rolünü düşünelim. Çeviri alanında yaklaşık son yirmi yıldır yapılan araştırmalar dilbilimsel çeviri kuramında gelişmelere yol açmıştır.

Çeviri sürecinin dilbilimsel açıdan önemi ve dilbilimsel terimlerle bu sürecin tanımlanabilmesi konusunda dilbilimsel çeviri çalışmaları birçok önyargı ve şüpheleri gidermek zorundaydı. 1956 da E. Cary, çevirinin dilbilimle hiçbir ilgisinin olmadığını öne sürmekle kalmayıp, dilin çevirideki rolünün önemsiz olduğunu ve bu rolün herhangi bir müzik bestesindeki notaların oynadığı rolle aynı olduğunu, yazınsal bir çalışmanın çevirisinin sadece yazınsal bir süreçten, lirik bir şiirin sadece lirik bir çalışmadan farklı olmadığını iddia etmiştir (Cary, 1957: 179-190). Bu tartışmaya paralel olarak, birisi çıkıp, öyleyse kimya alanındaki bir metin çevirisinin kimyasal bir işlem, tıp alanındaki bir kitap çevirisinin de tıbbi bir işlem olarak sayılabileceğini iddia edebilir, ancak E.Cary teknik çeviriyi kastetmemiştir.

Şüphelerin çoğu dilbiliminin nesnesi olan dilin sınırlı kavramları ile ilgiliydi. Bazı dilbilimcilere göre dilbilimsel araştırma alanı ya mikro-dilbilim olarak adlandırılan ya da Saussure düşüncesindeki iç dilbilim olarak sınırlandırılmalıdır. Mikro-dilbilim ağırlıklı olarak ve hatta sadece, sosyal, ruhsal veya bilişsel gösterenlerden farklı olarak kendi içsel yatınlığına göre gelişen ve işleyen için bir varlık olarak gördüğü dil yapısıyla ilgilenir.

Sonuç olarak, sadece sözlü dil iletişimde kullanılan dil üzerine yapılan belirli çalışmalar değil, aynı zamanda dil birimlerinin anlamını çözümleme üzerine yapılan tüm girişimlerin dil dışı olduğu düşünülmelidir. Mikro-dilbilimin temel amacı dış etkenlere ihtiyaç duymadan öğeleri arasındaki ilişkileri ve bağımlılıklarını temel alan biçimsel bir tanımlamadır. Müspet ilimlerle kıyaslandığında böyle bir tanımın çözümlemenin tarafsızlığını güven altına alacağı düşünülmektedir.

Açıkçası, farklı iki dilde bulunan söylem birimleri veya metinler şeklindeki eşdeğer iletileri içine alan çeviri durumu adı geçen dillere ait sistemlerin parçası değildir ve mikro-dilbilim üzerinden ne çalışılabilir ne de tanımlanabilirler. Bu düşünceye dayanarak çeviriyi etkileyen temel etkenler dildışı olarak kabul edilmeli ve dilbilimsel bir çeviri kuramı yanlış bir adlandırmadır ve var olma hakkı yoktur.

Dil bilimlerinin gelişmesiyle dilin ve dilbilimin sınırlayıcı kavramının modası da geçmiştir. Mikro-dilbilimsel yaklaşımlar uygarlığın en önemli aracı olan dilin mantığını gözden kaçırmaktadırlar. Dilin önemli bir sosyal işlevini, yani, insan iletişiminin ve bilgisinin aracı olarak görev yapmasını küçümsemektedir. Dil anlamlı bir birimler sistemi ve iletişim kuranlar arasında bilgi alışverişini olanaklı hale getiren bir araç olmadıkça bu işlevin yerine getirilmesi düşünülemez. Bu yüzden, farklı dil birimlerinin bünyesinde toplanan farklı bilgi parçacıklarını ve öğelerini incelemeyen ve değişik durumlarda dil birimleri aracılığıyla gerçekleştirilen bilgi alışverişinin nasıl yapıldığını keşfetmeden dilin doğasını tam olarak anlamak olanaksızdır. Bu da dilbilimcinin dikkatini dilin anlamsal yönü ve belirli iletişim modellerinin seçimini etkileyen farklı sosyal, ruhsal ve diğer etkenler üzerinde toplamaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında dilbilim bu yönde ilerlemiştir. Dilbilimsel biçim çalışmalarında ilerleme kaydettikten sonra dikkatini dilin anlam bilimsel boyutuna ve yapısına çevirmiştir. Anlamsal alanlarda, anlam çözümlemesinde yeni kavramlar geliştirerek dilsel ifadeler ve bütüncül metinlerdeki farklı katmanlarla ilgili detaylı tanımların önünü açmıştır. Bir bütün olarak dile, sözlü iletişime daha kapsamlı ve çok yönlü bir yaklaşım getiren toplum dilbilim, davranışsal dilbilim, metin dilbilim, edim dilbilim gibi yeni, önemli dilbilim dalları ortaya çıkmıştır. Dilbilim, terimin daha geniş anlamıyla makro-dilbilime dönüşmüştür. Sözel ifadelerin biçimi veya içeriğinde bazen direk bazen de dolaylı olarak bulunmalarına ve dilbilimsel araştırmanın genişleyen yeni alanı içinde kendilerine yer bulmalarına rağmen birçok olgu dil dışı olarak kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler dilbilim araştırmalarına hız kazandırmış ve XX. yüzyılda yıldızı parlayan çevirinin sorunlarıyla ilgilenbilmesine olanak sağlamıştır. Zamanla çeviri olgusu daha fazla dilbilimcinin dikkatini

çekmiştir. İngiliz dilbilimci M.A.K. Halliday'in çeviri kuramının genel dilbilimin biraz ihmal edilmiş önemli bir cephesini oluşturduğunu öne sürmesiyle birlikte dilbilimin bu önemli dil kullanım türünün daha fazla reddedilemeyeceği konusunda giderek artan bir farkındalık oluştu (Halliday, 1966).

Üstelik çeviri çalışmalarının hem bir dildeki herhangi bir şekilde tespit edilememiş belirli özellikleri ve olanakları ortaya çıkarabileceği hem de dilbilimin daha da gelişmesi için önemli bir değer olabileceği görülmüştür. Dilbilimciler çevirinin söylem içinde dillerin işleyişine dair yeni bir anlayış kazandıran ve bu dillerin hem evrensel hem de kendine has özelliklerini ön plana çıkaran bir çeşit devingen karşılaştırması olduğunun farkına vardılar. Sonuç olarak, herhangi iki dilin karşılaştırılması yine o dillerin karşılıklı çevrilebilirlik incelemesi anlamına gelmektedir ve diller arası iletişimin bu yaygın uygulaması ve özellikle çeviri etkinliklerinin dilbilim tarafından daima dikkatli bir biçimde incelenmesi gerekmektedir (Jakobson, 1996:234).

Bilgisayar yardımıyla çeviriyi gerçekleştirme girişimleri dilbilimsel çeviri kuramının gelişmesine ayrı bir ivme kazandırmıştır. Umut verici bu başlangıçtan hemen sonra bilgisayara çeviriyi nasıl yapacağını öğretmek için dilbilimsel çeviri mekaniği hakkında çok daha fazla bilgiye sahip olmamız gerektiği anlaşıldı. Bu da genel olarak çeviri etkinliklerinin derinlemesine çalışılması gerekliliği vurgulamaktaydı. Bilgisayar çevirisinin olasılıklarından ilham alan birçok dilbilimci, insan tarafından yapılan çevirinin sorunlarıyla ilgilenmeye başladılar ve bunun bilgisayar çevirisi kadar umut verici ve ilgi çekici bir araştırma alanı olduğu anladılar.

Çalışmaların çoğu ders izlencelerine ve müfredatlarına kuramsal temeller arayan üniversiteler ve çevirmen eğitimi veren okullar tarafından yapılmıştır. Çeviride dilbilimsel araştırmaların sonuçları geleceğin çevirmenlerine sunulan kuramsal ve uygulamalı derslere dâhil edilmiştir.

Günümüzde dilbilimsel çeviri kuramı diller arası iletişimin en önemli bölümünü kapsayan kuramsal düşüncenin temelini oluşturmaktadır (Komissarov, 1985:309-314).

Temel olarak, aynı iletişimsel tona sahip erek metnin kaynak metnin yerine geçmesi mümkündür, çünkü her iki metin de aynı kurallarla yönetilen insana ait söylem içinde üretilmektedir ve dil, gerçek ve insan aklı arasındaki ilişkilerin aynalarını kapsamaktadırlar. Bütün diller iletişim aracıdır, her dil insan düşüncesini yansıtmak ve şekillendirmek için kullanılır, tüm dil birimleri dildışı gerçeklere bağlı olan anlamlı varlıklardır ve tüm söylem birimleri iletişimi kuran taraflara bilgi aktarır. İletişim, her dilde, bağlamsal durum, genel bilgi, önceki deneyim, çeşitli çağrışımlar ve diğer faktörlerden elde edilen artalan bilgisinin yanında, iletişimi kuranlar tarafından yapılan

dil birimleri anlam değerlendirmesinin içinde olduğu karmaşık bir söylem yorumlaması sayesinde sağlanmaktadır. Genel çeviri kuramı adeta çeviri tümelleriyle ilgilenir ve çevirinin ne olduğunu ve nasıl yapıldığını tanımlamasından dolayı bu alandaki diğer tüm kuramsal çalışmalar için temel oluşturmaktadır.

Genel çeviri kuramının en önemli bölümü kaynak ve erek metinler arasındaki anlamsal ilişkileri incelemeyi gaye edinen eşdeğerlik kuramıdır. Çeviri ve kaynak metin arasında anlamsal bir özdeşlik ihtimali vardır. Aynı zamanda böyle özdeşliklerin olmadığı kolaylıkla kanıtlanabilir, örneğin, herhangi bir çevirinin üstünkörü incelemesi bile kaçınılmaz kayıpları, aktarılan bilginin artımlarını ve değişikliklerini açığa çıkarabilir. The student is reading a book” İngilizce cümlesiyle ve Rusça çevirisini “студент читает книгу” ele alalım.

Rusça cümle İngilizce cümlenin eşdeğeridir fakat anlamca özdeş değildir. Örneğin Rusça cümlenin Present Continuous Tense'in kendisine özgü manasının yanında tanımlıkların manasını da atladığını söyleyebiliriz. Rusça cümlede belirli bir öğrenci olup olmadığını, belirli bir kitaptan mı bahsedildiğini veya okuma eyleminin söylem anında devam edip etmediğini açık bir şekilde bilemeyiz. Diğer taraftan Rusça cümle İngilizce karşılığında olmayan birkaç ek bilgiyi iletmektedir. Kaynak cümlede öğrencinin kadın da olabileceği ihtimali varken Rusça cümlede erkek olduğunu öğreniyoruz. Dahası, Rusça çeviri cümlesinde öğrencinin üniversite derecesinin altında bir okul öğrencisi olduğu, bununla birlikte İngilizce cümlede yüksek okul, hatta bilim adamı olabileceği ima edilmektedir. “читает” eyleminin dilbilgisel yönüyle veya “книга” kelimesinin cinsiyet yönüyle aktarılmasına ilave dilbilgisel anlamı da cabası. Bu tür bilgi parçaları çeviri sürecinde kaybolmuş veya eklenmiş olabilir, iletişim için alakasız olabilir, bağlamsal durum tarafından başka bir parçası ilave edilmiş veya etkisizleştirilmiş olabilir. Bununla beraber, bu çeviri eşdeğerliğinin iki metin arasında tam bir anlamsal özdeşlik anlamına gelmediği açıktır. Eşdeğerlik kuramı böyle bir özdeşliği engelleyen etmenlerle ilgilenmekte, farklı dillerdeki iki metnin ne kadar yakın olabileceğini ve her detaylı çeviri hadisesinde ne kadar yakın olduklarını ortaya çıkarmak için çabalar.

Genel çeviri kuramı çeviri hadiselerinin hepsi için geçerli olan temel ilkeleri tanımlar. Ancak, özel durumlarda çeviri süreci hem ortak temel etmenlerden hem de mevcut durumlardan kaynaklanan belirli bir dizi değişkenlerden etkilenir.

Çağdaş çeviri etkinlikleri çok çeşitli türleriyle, biçimleriyle ve güvenilirlik dereceleriyle tanımlanır. Çevirmen geçmişin ve günümüzün önde gelen yazarlarının çalışmalarıyla, bilim kurgunun anlaşılabilirlikleriyle ve detektif hikâyelerinin tanınan stereotipleriyle ilgilenmeli. Edebi üslubun en

önde gelen ustalarının ifade inceliği ve çağdaş *avangardistlerin* hileleri ve şekilci denemeleriyle başa çıkabilmelidir. Çevirmen farklı dilsel ve sosyal bağlamları korumalıdır. Çok çeşitli dil düzenekleri tarafından kaynak metinde ifade edilen biçimsel ince ayrımlara; cinsiyet bilgisi içermeyen ve duygusal kelimeler, modası geçmiş kelimeler, yeni söz yapımlar, eğretilmeler, benzetmeler, yabancı kelimeler, lehçe, jargon ve argo ifadeler, yapmacık sözcük grupları, ayıp sözler, atasözleri, alıntılar, cahil konuşmaları ve hatalı konuşmaları örnek gösterebiliriz.

Kaynak metin genel felsefi ilkelerden herhangi bir konuyla ilgili olabilir veya insan uğraşının anlaşılması zor bir alanında ayrıntılı teknik detayları öne sürebilir. Çevirmen uygun terimler henüz icat edilmemiş olduğu için bilim veya teknolojiye yeni buluşlar konusunda ortaya çıkan bilgiler ve karmaşık uzmanlık alan tanımlamalarıyla uğraşmak zorundadır. Görevi diplomatik ve politik beyanları, bilimsel tezleri, iğneli hicivleri, bakım-onarım talimatlarını ve yemek sonrası konuşmalarını, vb. çevirmek olmalıdır.

Bir tiyatro oyununun üzerinde çalışan çevirmen teatral sunum gereklerini aklında tutmalıdır ve bir filmin dublajını yaparken de çevirisinin oyuncuların dudak hareketleriyle uyum içinde olması gerektiğini bilmelidir.

Çevirisini mümkün olan en kısa zamanda, öğle yemeğinin arasında veya gürültülü sesler ve daktilo tıkırtıları arasında yapması istenebilir.

Konferans çevirmenliğinde hızlı konuşmacılara ayak uydurması, her türlü yabancı aksanı ve kusurlu telaffuzları anlaması, konuşmacının kullandığı dilde yetersiz oluşu sebebiyle ifadesinde başarısız olduğu durumlarda ne demek istediğini tahmin etmesi beklenir.

Ardıl çeviride uzun konuşmaları kısa notlar alarak dinlemesi ve ardından bütün detayları veya sadece ana fikirleri vererek tüm konuşulanların veya sıkıştırılmış biçiminin çevirisini yapması beklenir.

Bazı durumlarda müşterinin özgün metnin en genel ifadesinden memnun kalabileceği gibi bazı durumlarda da çevirmen en önemsiz çıkarmalar veya ikincil derecedeki hatalar sebebiyle azarlanmaktadırlar.

Her çeviri türü süreci etkileyen kendine has etmen birleşimine sahiptir. Bu yüzden, genel çeviri kuramı çeviri çalışmasının başlıca türlerini belirleyen ve her türün baskın özelliklerini tanımlayan birkaç özel çeviri kuramı ile tamamlanır.

Çeviri kuramının bir başka önemli dalı çeviri sürecinde birbirleriyle yer değiştirebilen kaynak ve erek dil birimleriyle ilgilenir. Eşdeğer metinlerin oluşturulması, yerine göre, her iki metindeki bağıntılı birimlerin eşdeğerliğiyle sonuçlanır. Herhangi iki dilde benzer veya özdeş iletişim değeri olan ve çeviri sürecinde birbiriyle yer değiştirebilen birim çiftleri

bulunur. Bir dil ögesinin iletişimsel değeri hem anlamına hem de söylemde kullanılış şekline bağlıdır. Bu sebeple, çeviri eşdeğerliği ilgili dillerin sistemlerinde farklı yerleri işgal eden birimler arasında kurulabilir. Belli sayıda erek metni kaynak metinleriyle karşılaştırmadan eşdeğer birimlerin belirlenemeyeceği açıktır.

Çeviri eşdeğerleri tanımı iki dilli olmalıdır, yani, daima belirli dil çiftleriyle ilgili olmalıdır. Dahası, iki dilli bir çeviri kuramı, ilki kaynak dil ikinci ise erek dil olarak, her dil ile ilgili iki ayrı eşdeğerler seti tanımlamalı. Yine de, tüm iki dilli çeviri kuramları aynı temel varsayımlar üzerinden eşdeğerlerin sınıflandırılması ve çeviri sürecindeki rollerine doğru ilerlemektedirler. Çeviri kuramının özellikle çeviri sürecinin kendisiyle, yani, kaynak metinden erek metine geçiş yapmak için gereken uygulamalarla ilgilenen dalı ilgi çekicidir. Çeviri kuramı için çevirmenin işini nasıl yaptığını, erek dildeki metin ile kaynak metin arasındaki özdeş değerlerin yaratılmasının sağlayan zihinsel süreçlerin ne olduğunu keşfetmek zorlu bir iştir. Bu süreçleri direk olarak gözlemlemek kolay değildir, ama çalışılabilir, hatta bu çeşitli dolaylı yollar sayesinde belirli tahmini bir değerle olabilir. Çeviri kuramının bu yönü çevirmen tarafından kullanılabilen belirli çeviri yöntemlerinin betimlenmesini mümkün kılan, dikkate değer kullanışlı bir değere sahiptir. Çeviri süreci araştırmaları çevirmenin tipik çeviri sorunlarını çözmek için kullandığı belirli yöntem ve genel stratejileri ortaya çıkarır.

Çeviri alanındaki dilbilimsel araştırmanın ana yönlerinin iskeleti ihtiyaca yönelik, üstünkörü ve eksiktir. Bununla beraber, çevirinin dilbilimsel çalışmaların bir bölümü olarak kabul görmesi yerindedir ve gelecek vaat etmektedir. Çeviri bir dilden diğerine yapılmaktadır. Çeviri süreci de dillerarası iletişimin belirli formlarındaki bir çeşit dil kullanımındır ve diğer dil uygulamaları gibi dilbilimin, bir başka deyişle, makro-dilbilimin kapsamı içindedir.

Şimdi de konumuzun diğer bölümüne dönelim: Kültürden kültüre çeviri ne demektir?

İki dilsel topluluk arasındaki çeviri sürecini etkileyen kültürel farklılıklara ait birçok unsur bilinmektedir ve bir sürü yayında tartışılmışlardır. Çoğunlukla bunlar çeviride her türlü edimsel uyarlamaları gerekli kılan etmenler olarak kabul edilmektedirler.

Böyle bir uyarlamanın en yaygın sorunu kaynak metnin okuyucularınca paylaşılan kimi bilgilerin erek dilde bulunmadığı durumunda telafi etmek için erek metinde de yer verilmesi gerekliliğidir. Bu sorun çağrıştırdıkları nesne veya olguların yaygın isimleri yerine özel ve coğrafi adların kullanılması gibi sık olmayan bir uygulama ile örneklendirilebilir. Rusça çevirilerinde журнал News week, штатОрегон, Кинокомпания Columbia

Pictures ve *Ресторанылизакусочная* Roy Rogers olan Amerikan kültüründe tanınan olgular olan Newsweek, Oregon, Columbia Pictures, Roy Rogers'ı İngilizcede açıklamama gerek yoktur. Aynı şekilde, “affirmativeaction”, “Money laundering”, “diner theater”, veya “daterape” gibi erek dilde bilinmeyen olgular ve özel kavramlar ilave bilgiye veya açıklamaya gereksinim duyarlar.

Kaynak dildeki bazı simgesel eylemlerin erek dil kültüründe bulunmayışı veya başka bir manaya sahip olması belirli çeviri problemlerine işaret etmektedir. Örneğin, ıslık çalmak hayranlık ifadesi olarak Rusya'da yaygın değildir ve Ruslar parmaklarıyla zafer işareti yapmazlar.

Değişmeceli ve eğretilmeli ifadelerin çevirisinde bu tür zorlukların üstesinden gelinmelidir. Çevirmen, okurlarının “*carrycoalsto Newcastle*” ifadesinin “*tereciye tere satmak*” olduğunu ve “*lead a person by the nose*” ifadesinin “*parmağında oynatmak / kontrol altına almak*” olduğu anlamlarını sağlamalı ve Rusçadaki benzer ifadeyle ima ederek aldatmamalı. Doğru anlamı yakalamak için çevirmen ilave bilgi temin etmeli veya aynı anlama gelen başka bir Rusça ifade kullanmalı veya sadece İngilizce deyimini değişmeceli anlamını açıklamalıdır (Komisarov, 1985:208-212).

Temel amaç çevirmenin kaynak iletiyi erek dil okuyucusuna ulaştırmasıdır. Gerekli arka plan bilgisi temelinde yorumlamak iletiyi anlamak demektir. Kültürel farklılıklardan dolayı böyle bir bilgi ihtiyacı varsa ya yerine getirilmeli ya da yerini tutan başka bir şey konulmalı. Çevirmen kaynak kültüre ait iletideki sözcüklerin karşılığını diğer dilde de vermelidir. Kültürel özellikler dil birimlerinin kullanılmasını ve anlaşılmasını etkiler. Kültür ifadesini dilin içinde ve dil aracılığıyla bulur. Dilbilimsel çeviri kuramı kültür boyutunu da içine dâhil etmelidir. Bir dilden diğerine çeviri aslında bir kültürden diğerine çeviridir.

Çevirinin dilbilimsel boyutunun aksine kültürel boyutu üzerinde aşırı bir vurguya izin verilmemeli. Aksi takdirde, bu J. B. Casagrande'nin “çevirisi yapılan dil değil kültürdür” formülünden de açıkça anlaşıldığı gibi çeviri kuramında bazı budunbetimsel önyargılara yol açabilir (Casagrande,1954:335-340). Hatta dilbilimsel çeviri kuramına direk karşı bir sav olmasa bile budunbetimsel önyargılar çevirinin doğasına ve kaynak metne sadakate ilişkin ciddi kuramsal sorunları içerirler. Bu durum en iyi İncil çevirileriyle uğraşan E Nida ve meslektaşlarınca geliştirilen çeviri kuramına ufuklar açan katkıların çözümlenmesiyle örneklendirilebilir (Nida, 1964:14).

E. Nida önemli bir dilbilimcidir ve çeviriye yaklaşımı büyük ölçüde dil odaklıdır. Ay zamanda nitelik ve çeviri sürecinin amaçları ile ilgili kuramsal genellemeleri budunbetimsel olarak önyargılı değildir.

Nida'nın çeviri kuramının iki farklı çeviri eşdeğerliği türü arasında ayırım yapması gerektiğini ileri sürmesi çok önemlidir: 1)“biçimsel eşdeğerlik” çeviri sürecinde tamamen her bir ayrıntısıyla yeniden üretilen kaynak metne odaklanılır ve 2) “devingen eşdeğerlik” çeviri sürecinde istenen iletişimsel etkiyi üzerlerinde yaratmak için erek dilin okuyucularına odaklanır. “biçimsel” ve “devingen” terimleri birbirlerinin tam karşılığı olarak düşünüldüğünde Nida devingen terimi tarafını tutmaktadır. “Devingen eşdeğerlik” derecesi kaynak metne dayalı değil kültürel art alanlarına fazlasıyla bağlı olan okuyucu tepkilerine dayalı değerlendirilmeleri gerektiği kabul edilmektedir. E. Nida kültürel farkın çeviri sürecinde iletideki önemli değişiklikleri gerektireceğini anlatan sayısız örnekleri referans vermektedir. “As white as snow/Kar gibi beyaz” ifadesinin tropikal bir ülkede yaşayan insanlar için bir anlam ifade etmeyeceğini, bu yüzden örneğin “ Akbalıkçıl kuşunun tüyü gibi beyaz” ifadesi gibi anlayabilecekleri biçimde değiştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. İncil'deki “ to greet one an other with a holykiss” ifadesindeki öpmek sözcüğü erek metin okuyucuları için farklı bir ilişki türü anlamına gelebilir ve “to give a hearty hand shake alla round” gibi benzer bir ifadeyle değiştirilmelidir. Nida'nın meslektaşlarınca benzer örnekler verilmektedir. İncil'de Hz. İsa “the bread of life” ifadesini kullanmaktadır, ama “bread/ekmek” sözcüğü bazı Meksika Yerlileri için anlam ifade etmeyebilir. Onların hayatlarında "tortilla" “bread/ekmek” ten daha önemli olduğundan çeviride yerine "tortilla" sözcüğü kullanılmalıdır. Aynı sebeple “wolf” yerine “coyoto”, “figtree” yerine “appletree”, ve “half coconut shells” yerine “cups” kullanılmalıdır (Beekman,1965:1-20).

Muhtemelen, bütün bu örnekler İncil çeviri uygulamalarının iki farklı kültür arasında köprü kurmak amacıyla kullandıkları doğru yansımalarıdır. Yine de kapsamlı kuramsal genellemeler için bir ilke olarak kullanılabilmeleri zordur. Her şeyden önce eğer bu uygulama yeterli bir örnek ise ve gerçekten doğruysa incelenmesi gerekmektedir. İncil çevirilerinin hem başa çıkılması gereken dilsel ifade türlerini içermesi hem de çevirmenlerce izlenen belirli amaçlar nedeniyle özel duruma sahip oldukları tartışılabilir. İncil dili genellikle değişmeceli, bazen anlaşılmaz veya tasavvufidir. İncil anlatısı binlerce yıl önce yaşamış insanların kültürüne dayanmaktadır, kültürel fark son derece büyüktür ve çevirmen doğal olarak bununla çok ilgilenmektedir.

Günümüz İncil çevirmenleri işlerini çok özel amaçlarla yapmaktadırlar. Çevirmenden çok misyonerdirlir: çevirilerinin muhataplarını etkilemesini, kutsal bir kitap olarak kabul edilmesini ve dinlerini değiştirmesini veya inançlarını güçlendirmesini isterler. Çevirmen muhataplarının kendilerine yabancı hissedebilecekleri, İncil'in iletisini

anlamalarını engelleyebilecek veya Kitabı sahiplenmelerini engelleyebilecek kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar.

Daha da önemlisi günümüz İncil çevirmenleri çok özel muhatap tipine hitap etmektedirler: Bunlar az veya çok dünya kültüründen izole yaşayan Afrika ve Güney Amerika'daki küçük etnik toplulukların üyeleridir. Bu tür çevirmenler muhataplarının daha gelişmiş toplumlara göre daha kültüre bağlı ve farklı kültürlerle daha kapalı olduklarını düşünmektedirler. Açıkçası muhataplarının yeni şeyleri ve fikirleri öğrenme ve anlama kabiliyetleriyle pek fazla ilgilenmemektedirler. Başka türlü muhataplarının diğer insanların *tortilladan* çok ekmeğe değer verebileceklerini hayal edemeyeceklerini düşünmezlerdi. (Veya eğer düşünselerdi, "I am the bread of life" ifadesinden çevirmenin istediği şekilde etkilenmezlerdi).

İncil çevirmenlerince gözetilen özel amaçların önemi dikkate alındığında ve bu özel amaçlara ulaşmak için bir kültüre ait olgunun yerine başka bir kültüre ait olgunun kullanılmasının ne kadar doğru olabileceği sorusu akla gelebilir. S. Bassnett-Mc Guire "greeting with a holykiss" ifadesi yerine "togive one another a hearty hand shakealla round" ifadesinin kullanılmasının kötü bir çeviri olduğunu ileri sürerek Nida'nın devingen eş değerliğini reddetmektedirler (Bassnett, 1980:34-35). Şüphesiz, E. Nida'nın fikirleri derin bir analizi hak etmektedir, ama önerdiği kültürel uyarlama bir takım sorunlara yol açmaktadır. Devingen eşdeğerlik kavramı erek dil okuyucusunda kaynak dil kültürünün kendisinininkinden çok farklı olmadığı gibi yanlış bir izlenim uyandıracaktır. Süreç kültürel farkı kapatmayacaktır, aksine hiç yokmuş gibi görünmesine sebep olacaktır. Erek dil okuyucusu tanıdık bir ortama oturtulmuş farklı bir anlatının içine girecektir. Birçok ülkedeki yazın tarihi özgün anlatının başka topraklara nakledilişi sırasında başvurulan bu gibi kültürel uyarlamaların örnekleriyle doludur (West Side Story ve Shakespeare'in ilk örnekleri gibi), ama bunları çeviri olarak adlandıırırsak yanlış yapmış oluruz.

Kültürlerarası iletişimde çeviri önemli bir araçtır. Bir kültürden diğerine çeviri kaynak dilin doğasında var olan yeni olguları ve fikirleri de beraberinde getirir. Erek dil okuyucularının kültürel ufuklarını genişletmek, başka insanların farklı geleneklere, sembollere ve inançlara sahip olabileceklerini konusunda uyarmak için bunlar bilinmeli ve saygı gösterilmelidir. Yine de çevirinin bu kültürel ve eğitici rolü çok fazla abartılmamalıdır.

Erek dil okuyucusunun kaynak metin iletisini anlama ve kültürel farklılıkların üstesinden gelme konusundaki yeteneği de küçümsememelidir. Hatta tek ve aynı kültürün içinde bile çok sayıda alt kültürler ve alt bölümler bulunmakta ve kendilerinden farklı konuşan, davranan ve inanan bu insanlara aşınadılar. Sıradan bir Rus bir Bulgar'ın onaylamayı

başını sallayarak yaptığını, Britanya’da trafiğin soldan aktığını, Hindistan’da ineğin kutsal bir hayvan olduğunu kolaylıkla kabullenir. Yazın çok ta hoş bir mevsim olmadığı tropikal bir ülkede yaşayan bir okurun Shakespeare’in sonetini okurken “Shall I compare thee to a summer’s day” cümlesinden şairin kültüründe yazın farklı algılandığını ve bu cümleyle hayranlık belirten bir kıyaslamaya başvurduğunu anlayabilir. Daha da ötesi, “as white as snow” ifadesinin hayatında hiç kar yağışı görmemiş bir insan tarafından kolaylıkla son derece beyaz bir şey manasında kullanıldığı anlaşılabilir.

Eğer gerekirse karın ne olduğu açıklanarak veya resimle bile gösterilebilir. Eğer erek dilde “white/beyaz”ın tam karşılığı yoksa sorun daha karmaşık görünebilir ama bu durumda çevirmen eşdeğeri olmayan sözcüklerin çeviri yöntemine benzer bir yolla başa çıkabilmelidir.

Çevirmen kültürel olgularla değil onlara ait isim ve sözlü tanımlamalarla sorun yaşar. Birçok durumda çevirideki kültürel bir sorun yeniden formüle edilebilir ve kültürel kökenli olmayan benzer dil sorunları olarak ele alınabilir. Örneğin, “to getup on thew rongside of thebed” deyimini yatağın odanın ortasına değil duvara ya da sobaya yakın yerleştirildiği Rus kültüründe karşılık bulamayabilir. Aynı zamanda, “to wash dirtylinen in public/ kirli çamaşırlarını ortaya dökmek” ifadesi İngilizce bir deyim olduğu halde hem İngiliz hem de Rus kültüründe aynı manada kullanılabilir. Yukarıda değindiğimiz her iki deyim de aynı çeviri problemi tipine aittir: her ikisinin de Rusçada birebir eşdeğeri bulunmamakla birlikte aynı manaya gelebilecek başka Rusça deyimlerle kolaylıkla çevrilebilirler (Komissarov, 1985:208-212).

Özetleyecek olursak:

1. Çevirinin dilbilimsel ve kültürel boyutları birbirlerine muhalif değil tamamlayıcı olmalıdırlar. Kültürel (budunbetimsel) çeviri sorunları genellikle dil problemleri gibi yeniden formüle edilebilir ve dilbilimsel çeviri kuramı içine dâhil edilebilir.

2. Kaynak ve erek dil kültürlerindeki farklılıklar bilinmeyen olguları ve fikirleri erek dil okuyucusuna açıklayan ek bilgileri gerektirebilir. Bazı durumlarda gereksiz detayların çıkarılmasıyla bile sonuçlanabilir. Hem ekler hem de çıkarmalar tipik çeviri süreçleridir ve özellikle kültürel farklılıklardan kaynaklanmayabilir.

3. Erek dil okuyucusuna odaklanmak aynı zamanda onun kaynak metin iletisini doğru biçimde anlamasını mesele edinmektir. Her hangi bir eşdeğerlik iyi bir çevirinin ayırıcı özelliği sayılan kaynak metne sadakat manasına gelir.

4. Hem kuramsal olarak hem de uygulamada çeviri ile belirli edimsel amaçlara ulaşmak için kaynak iletiden az çok uzaklaşabilen çeşitli edimsel uyarılama tipleri arasında bir sınırlama çizgisi çekmek yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Cary, E. (1957). Théoriessoviétiques de la traduction. *Babel*. III, no. 4, pp. 179-190.
- Halliday, M.A. (1966). *Linguistics and machine translation*. In A Macintosh and M.A. Halliday, *Patterns of Language*, London.
- Jakobson, R. (1966). *Ontinguisticaspects of translation*. In R. A. Brower, (Ed.) *On Translation*. New York.
- Komissarov, V. N. (1985). Training professional translators: the role of translation the ory, *Xth World Congress of FIT. Proceedings* (309-314). Wien.
- Komissarov, V.N. (1985). The practical value of translation the ory. *Babel*, Volume 31, Issue 4, pp.208 –212.
- Casagrande, J.B. (1954). The ends of translation. *IJAL*. Vol. 20, No. 4, pp. 335-340.
- Nida, E. (1964). *Toward a science of translating*. Leiden, Netherlands: E.J. Brill.
- Beekman, J. (1965). Lexicale quivalence involving consideration of form and function. In notes on translation with drills. volume 1, number 14, pp. 1-20. Santa Ana, CA., *Summer Institute of Linguistics*.
- Bassnett.S.-McGuire. (1980). *Translation studies*, New York: Mathuen & Co. Ltd., pp.34-35.
- Komissarov, V.N. (1985). The practical value of translation the ory. *Babel*, Volume 31, Issue 4, pp. 208 –212.

Note:

Pourciter cet article, utiliserl'in formation suivante (Bu makaleye atf için aşağıdaki bilgileri kullanın):

URI: <http://id.erudit.org/iderudit/037080ar>

DOI: 10.7202/037080ar